

Ferenczi Ilona

BRASSÓTÓL EPERJESIG, PATAKTÓL SOPRONIG*

Vázlatos áttekintés a 16–17. századi egy- és többszólamú, vokális és instrumentális zenének a Zenetudományi Intézetben negyven éve folyó kutatásáról

Ha a *Magyarország Zenetörténete* sorozat megjelent első és második kötetének tartalmát összehasonlítjuk, rögtön szembetűnik, hogy a 16–17. századra jelentősen kiszélesedett a zene kutatási területe.¹ Bár a 16. század első felében a reformáció és a török terjeszkedése, valamint a kedvezőtlen gazdasági helyzet a középkori egyház és az iskolák működését nagymértékben befolyásolta, s a meggyengült intézményes rendszerben a zene szerepe is csökkent, a középkori szokáskeretek felbomlásával, a reformáció térnyerésével és terjedésével azonban új lehetőségek alakultak ki, új zenei műfajok és könyvműfajok jöttek létre. Ezeknek az új műfajoknak a kutatása, feltárása és közreadása jelentette az elsődleges feladatot a korszakkal foglalkozó magyar zenetörténészek számára.²

A reformáció hatása a magyarországi zenei életre mindenekelőtt az istentiszteleti gyakorlatban, a gyülekezeti énekekben jelentkezett. Az istentiszteletek zenés részeiben egyre nagyobb helyet kapott a gyülekezet, a misetételek egy részét felváltotta az anyanyelvi strófás ének. A magyarországi reformátorok évtizedeken keresztül buzgólkodtak azon, hogy énekköltésükkel, magyar nyelven írt zsoltárrafrázisaikkal megteremtsék a gyülekezeti éneklés alapjait. A terjesztés kívánalma vezetett új könyvműfajunk, az énekeskönyv megszületéséhez: a 17. század közepéig nagy számban jelentek meg az anyanyelvi, magyar, német, szlovák evangélikus és református, majd a protestáns törekvések ellensúlyozásaképpen a 17. század közepétől kezdve a katolikus énekeskönyvek. A 16. és 17. századi énekeskönyvek magyar nyelvű dallamait Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza adták ki egy-egy

* A Zenetudományi és Zenekritikai Társaság „Az intézményes zenetudományi kutatás Magyarországon” címmel, 2014. október 2-án megrendezett XI. tudományos konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 A két kötet: *Magyarország Zenetörténete*, I.: *Középkor*. Szerk. Rajeczky Benjamin, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988; *Magyarország Zenetörténete*, II.: *1541–1686*. Szerk. Bárdos Kornél, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. – Jómagam csak két dolgozattal járultam hozzá a II. kötethez: „Zeneelméleti források a 16–17. századi magyarországi oktatásban” (139–143.); „Vokális többszólamúság. 16. századi emlékeink” (348–398.).

2 Annak ellenére, hogy a 16–17. század sokkal nagyobb kutatási területet kínált, az előmunkálatok, a forrásfeltáró kutatások az első köteténél kisebb lendülettel folytak, s ennek eredményeképpen a többszólamú, valamint a hangszeres források feldolgozása és kiadása a sorozatkötet megjelenését követő évek-revtizedekre maradt.

kötetben, még a Zenetudományi Intézet megalakulása előtt.³ Ezekben a kötetekben természetesen nemcsak az egyházi, hanem a világi, vagyis az epikus énekek és a históriák, így többek között Tinódi és Hofgreff énekei is helyet kaptak, amelyeket a nyomtatott forrásokból Szabolcsi Bence ismertetett még 1929-ben és 1931-ben.⁴ A 16–17. századi dallamok értékelése és a népzenevel való kapcsolatának kutatása már intézményes keretek között folytatódott, ennek eredményeképpen jelent meg Rajeczky Benjamin, Dobszay László és Szendrei Janka szerkesztésében az a kiadvány, amely a két század dallamaihoz köthető, a népi emlékezetben fennmaradt változatokat tartalmazza.⁵ A kiadvány meggyőző táblázataiból kiolvasható, hogyan kapcsolódnak össze és variálódnak a történeti és szájhagyomány útján fennmaradt dallamok. Mivel Csomasz Tóth Kálmán dallamtára több mint fél évszázaddal ezelőtt jelent meg, és mivel a megjelenés óta igen fontos forrás, Huszár Gál 1560–61-ben kiadott énekeskönyvének egyetlen fennmaradt példánya is előkerült,⁶ szükségessé vált, hogy ezt az alapkönyvet bővítve és átdolgozva újból kiadjuk. Az új kiadás közeli terveink között szerepel.

A reformáció nemcsak a gyülekezeti, hanem a liturgikus éneklésben is fontosnak tartotta az anyanyelv használatát. Ennek hatására jött létre másik új könyvműfajunk, a graduál, a reformáció sajátosan magyar zenei-liturgikus könyvműfaja. A graduálkönyvekben fordították le a középkori liturgia azon részeit, amelyek a reformáció hitelveivel megegyeztek, így túlnyomórészt a mellék-istentiszteletek, a primák és a vesperák tételeit, s csak néhány ordinárium-, illetve propriumtételt. A graduálok kutatását Csomasz Tóth Kálmán és Bárdos Kornél indította el,⁷ majd jómagam is bekapcsolódtam ebbe a munkába.⁸ A *Musicalia Danubiana* sorozatban

3 Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958 (Régi Magyar Dallamok Tára, I.); Papp Géza: *A XVII. század énekelt dallamai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára II.). – A 16. század legjelentősebb énekeskönyvéből lásd az 1. faksimilét a 386. oldalon.

4 A tanulmányok összegyűjtött írásai között is helyet kaptak, lásd Szabolcsi Bence: „Tinódi zenéje. A Tinódi dallamok hasonmásával és átírataival”; „A XVI. század magyar históriás zenéje. A Hofgreff-énekeskönyv dallamainak kritikai kiadásával”. In: uő: *A magyar zene évszázadai*, I.: *Tanulmányok a középkortól a XVII. századig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1959, 39–100., 101–156.

5 Lásd Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

6 Faksimile kiadását lásd Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretet*. – Kálmáncsehi Márton: *Reggeli éneklések 1560–1561*. A kísérő tanulmányt írta Borsa Gedeon, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 12.).

7 Alapvető munkáikat lásd Bárdos Kornél – Csomasz Tóth Kálmán: „Az Eperjesi Graduál, I.: Gregorián kapcsolatok”; „Az Eperjesi Graduál, II.: Kórusok és népénekdallamok”. In: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes (szerk.): *Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957 (Zenetudományi Tanulmányok, VI.), 165–198., 199–264.; uők: »A magyar protestáns graduálok himnuszai”. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és Zenetörténet*, III. Budapest: Editio Musica, 1977, 134–256. – Csomasz Tóth Kálmán az MTA megbízásából külön foglalkozott a graduálok zsoltáraival és antifónáival.

8 Legfontosabb összefoglaló tanulmányaim e témakörben: „Magyar nyelvű gregorián a 16–17. században”. In: Berlász Melinda és Domokos Mária (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1985*. Budapest: MTA ZTI, 1985, 62–71.; „Die ungarische Gregorianik im 16. und 17. Jahrhundert”. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 32. (1989), 158–165.; „A graduálkutatás története”. *Magyar Egyházzene*, VII. (1999/2000), 275–282.; „A magyar nyelvű gregorián kialakulása Huszár Gál énekeskönyvétől az Eperjesi

E N E K L E S Z E C   CCCXXXIX
 MAS ANTIPHONA à Magnificat

K Ssteñec s̄ent fia az te segítleged-
 ben biztunc, s̄üklegünknek ideien meg
 ne vtálljad az mi könyörgesünket, De
 s̄abadits meg minket minden veszedelem
 től kegyelmes Christus. Fel magass.
 ttt üij Har-

1. faksimile. Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek és imádságok. Komjátí, 1574

az *Eperjesi graduál* és a *Ráday graduál* átírt és értelmezett anyaga jelent meg bevezető tanulmánnyal, más keretek között faksimile kötetrel együtt a *Kálmáncsai graduál*, a *Csurgói graduál* pedig CD-n.⁹ Az *Eperjesi graduál* lehetőséget nyújtott az egy- és többszólamú gyakorlat összefonódásának tanulmányozására: a gyülekezeti ének, a magyar nyelvű gregorián, a többszólamú passiók, német eredetű kanciók, francia zsoltárok, továbbá magyarországi kompozíciók liturgikus felhasználási módjára.¹⁰

graduál (1574–1635)”. *Magyar Egyházzene*, XVIII. (2010/2011), 260–268.; „Gondolatok a magyar nyelvű gregorián öt évszázadáról – a XVI. század elejétől a XXI. század elejéig, a kialakulástól az újrahasznosításig”. In: Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében*. A LFZE Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai. Budapest, 2010. szeptember 8–10. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 133–139.

9 *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperiensis 1635*. Budapest: MTA ZTI, 1988 (Musicalia Danubiana, 9/A, B); *Graduale Ráday saeculi XVII*. Budapest: MTA ZTI, 1997 (Musicalia Danubiana, 16.); *Kálmáncsai graduál. 1622–1626*. A graduált átírta, jegyzetekkel ellátta és tanulmányt írt Ferenczi Ilona. Szerk. és tanulmányt írt Pap Gábor. Kecskemét: Nemzeti Kincseinkért Egyesület, 2005; *Csurgói graduál*. Megjelent CD-n, készült a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtárában, 2000-ben.

10 Az *Eperjesi graduál* két többszólamú kancióját lásd a 2. faksimilén.

2. faksimile. Eperjesi graduál, 1635. Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 2153

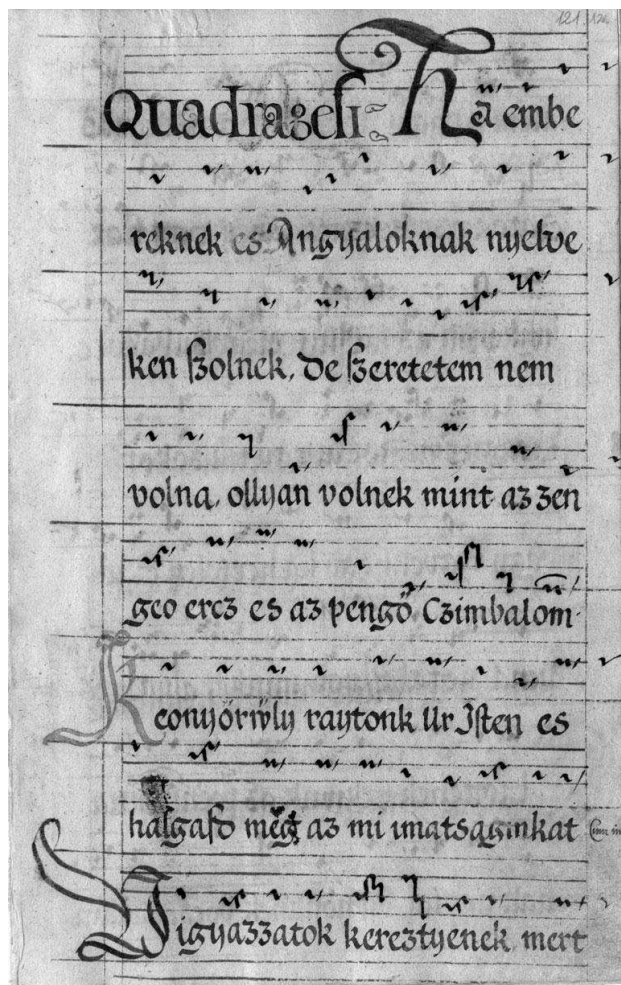
Tanulmányok készültek a 16. század közepéről fennmaradt első töredékekről,¹¹ a három helyen őrzött, de összességében is töredékes *Simontornyai graduál*ról,¹² a néhány évvel ezelőtt újból felfedezett és Sárospatakon őrzött *Tornai graduál*ról,¹³ az Országos Széchényi Könyvtárba szintén nemrég került *Ajaki graduál*ról,¹⁴

11 Vö. Dobszay László: „A magyar Gradual-irodalom első emléke”. *Magyar Könyvszemle*, 98. (1982), 100–112.; Ferenczi Ilona: „A csíksomlyói töredék mint reformációs emlék”. *Palócföld*, XLVII. (2001)/6., 521–525.; uő: Das Fragment aus Csíksomlyó als Reformationsdenkmal. Ungarische Präfationen und tropisierte Ite missa est-Sätze”. *Studia Musicologica*, XLIV. (2003), 47–62.; uő – Haader Lea: „Magyar nyelvű introitus-töredékek Marosvásárhelyről (XVI. század közepe)”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenatudományi Dolgozatok 2010*. Budapest: MTA ZTI, 2011, 57–72.

12 Ferenczi Ilona: „A simontornyai graduál-töredék”. *Magyar Zene*, 29. (1988)/3., 256–263.

13 Uő: „A Tornai graduál (1611–1613). Egy nemrég előkerült kolligátum 'ceremoniális' részének antifónái”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenatudományi dolgozatok 2008*. Budapest: MTA ZTI 2008, 115–133. – A graduál böjti antifónáit lásd a 3. faksimilén a 388. oldalon.

14 Uő: „Das Gradual von Ajak. Eine ungarische liturgische Handschrift aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”. *Studia Musicologica*, XLV. (2004), 303–329.

3. fakszimile. Tornai graduál, 1611–13. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, j. n.

a graduálok tropizált és kontrafaktum tételeiről,¹⁵ a graduáltételek értelmezési problémáiról,¹⁶ valamint a Huszár Gál énekeskönyv (1574) és az *Öreg graduál* összefoglaló szerepéről.¹⁷ A magyar emlékeken kívül rámutattunk az 1515-ben Ve-

- 15 Uő: „Tropus és kontrafaktum a 16–17. századi graduálokban”. In: Gupcsó Ágnes (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1999*. Budapest: MTA ZTI [1999], 209–216.; uő: „Salve regina – Salve rex. Tartalmi változtatások a magyarországi protestáns antifóna- és himnuszfordításokban”. *Magyar Egyházzene*, XI. (2003/2004), 397–406.; uő: „Salve regina – salve rex. Inhaltliche Veränderungen in den ungarischen protestantischen Antiphonen- und Hymnusübersetzungen”. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 44. (2005), 174–183.; uő: „Conditor alme siderum. Kiegészítés a 'Salve regina – salve rex' kontrafaktum-családhoz”. *Magyar Egyházzene*, XVII. (2009/2010), 325–336.; uő: „Conditor alme siderum. Ergänzung zu der Kontrafaktur-Familie 'Salve regina – salve rex'”. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 51. (2012), 195–202.
- 16 Vö. uő: „Zenei helyesírás és 'variálás' a XVI–XVII. századi graduálokban”. In: Felföldi László és Lázár Katalin (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1988*. Budapest: MTA ZTI, 1988, 61–72.; uő: „Musikalische Rechtschreibung und 'Variierung' in ungarischsprachigen Gradualen des 16–17. Jahrhunderts”. *Studia Musicologica*, XXXII. (1990), 41–53.; uő: „Szövegkritikai avagy zenei értelmezési problémák a magyar graduálirodalomban”. In: Ács Pál és Székely Júlia (szerk.): *A Stollwerk Stoll Béla 80. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet – Balassi Kiadó 2008, 18–20.
- 17 Uő: „Ein Versuch zur Vereinheitlichung der Liturgie im Fürstentum Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”. In: Erich Renhart – Andreas Schnider (szerk.): *Sursum Corda. Variationen zu*

lencében nyomtatott latin nyelvű *Psalterium Strigoniense* jelentőségére, amelyről biztosra vehetjük, hogy hasznosították a magyar nyelvű protestáns graduálok összeállításánál.¹⁸ Terveink között szerepel az első kéziratos graduál, a *Csáti graduál* megjelentetése,¹⁹ valamint a legfontosabb liturgikus zenei műfaj, a magyar nyelvű antifónák összkiadása.²⁰ A latin nyelvű gregorián továbbélésének kutatása továbbra is a Régi Zenei Osztály feladata.

Bár Magyarország a középkorban elsősorban egyszólamú zenei kultúrával rendelkezett, és a 16. század többnyire ezt örökölte, az európai zenei stílusok, ha több évtizedes késéssel, de hozzánk is elértek. Habár saját többszólamú stílusunk nem alakult ki, zenekultúránk az importált művek által is gazdagodott. A 16. századból csekély számú többszólamú zenei forrást ismerünk, azokat elsősorban a Felvidékről és Erdélyből. A *Bártfai Gyűjtemény* töredékesen fennmaradt szólamkönyvei mellett a legjelentősebb a pozsonyi Szt. Márton káptalan tulajdonában fennmaradt polifon vesperálé, az *Anna Hannsen Schuman kódex*. A kódex tételeinek többsége a vespera szertartásába tartozik: himnusz, antifóna, rezponzorium, magnificat, többszólamú zsoltár-recitáció, verzikulus – officiumokban vagy műfaji sorozatokban. A kódexben mindössze két tételnél fordul elő szerzői név, a Josquin-tanítvány Mouton neve, a 16. század első feléből azonban több kompozíciót azonosítottunk: Josquin, Reneri, Finck, Dietrich, Walther, Morales, Richafort, Divitis, Claudin, Festa, Mahu műveit. A 244 művet tartalmazó kézirat kiadásán több évtizede dolgozunk.²¹

---

einem liturgischen Motiv. Für Philipp Harnoncourt zum 60. Geburtstag. [Graz:] Akademische Druck- und Verlagsanstalt und Andreas Schnider Verlags-Atelier, [1991], 342–348.; uő: „Kísérlet a liturgia egységsítésére az Erdélyi Fejedelemségben a 17. század első felében”. *Magyar Egyházzene*, I. (1993/1994) 21–30.; Huszár Gál énekeskönyveinek liturgikus énekei – megjelenés alatt.

- 18 Vö. Ferenczi Ilona: „Az első „magyar énekeskönyv” – a *Psalterium Strigoniense*, mint a protestáns graduálok forrása”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 2011*. Budapest: MTA BTK ZTI, 2012, 57–63.
- 19 A graduál jelentőségéről lásd uő: „Csát – Sárospatak – Budapest – Nyizsnij Novgorod – Sárospatak (Egy hányatott sorsú graduál kiadása elé)”. In: Kecskeméti Gábor – Tasi Réka (szerk.): *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 325–334.; uő: „Variáns vagy hiba? Mit, miért és hogyan egészítsünk ki vagy javítsunk? A legelső kéziratos graduál kiadása elé”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012*. Budapest: MTA BTK ZTI, 2014, 83–95.
- 20 Az összkiadás a Zenetudományi Intézet katalógusára támaszkodva 20 kéziratos és 7 nyomtatott forrás alapján készül. A katalógusról lásd uő: „A gregoriánkutatás mostohagyermek: az anyanyelvű gregorián. A magyar nyelvű graduálok katalógusa”. In: Kiss Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012*. Budapest: MTA BTK ZTI, 2014, 77–82. Az antifónákról megjelent tanulmányok: uő: „Az Eperjesi Graduál antifónáinak dallam- és szövegforrásai”. *Magyar Zene*, 23. (1982)/1., 49–69.; uő: „Középkori liturgikus szövegek továbbélése Magyarországon a reformáció első századában. Zsoltár- és evangéliumi antifónák, új kompozíciók levélbeli szövegekre”. In: F. Romhányi Beatrix és Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009, 232–240.
- 21 A forrásról eddig megjelent néhány tanulmány: uő: „Mehrstimmige Sammlung aus dem 16. Jahrhundert in Pressburg (Kodex Anna Hannsen Schuman)”. *Studia Musicologica*, XVII. (1975), 59–165.; uő: „Die Stile der Antiphonen und Psalmen im Kodex Anna Hannsen Schuman”. *Slovenská hudba*, 22. (1996), 345–363.; uő: „*Annae sanctae celebremus*. A pozsonyi Anna Hannsen Schuman-kódex egyetlen szöveg nélkül hagyott tételének azonosítása”. *Magyar Egyházzene*, XVIII. (2010/2011), 367–374.

A motettikus többszólamúsággal foglalkozik továbbá a *Brassói graduále* függelékéről, valamint a marosvásárhelyi töredékes anyagról írt két dolgozat.²²

Magyarország intenzíven csak a 17. század folyamán kapcsolódott be az európai többszólamú zene vérkeringésébe. A Felvidéken német zeneszerzők műveit szerezték be, másolták le, és a német nyomdák közvetítésével itáliai mesterek kompozícióival is megismerkedtek. Az idegen minták nyomán a hazai zenészek, zeneszerzők is gazdagították a repertoárt. A *Bártfai Gyűjtemény* négy felvidéki komponista, Zarewutius, Schimbraczký, Capricornus és Marckfelner műveit is megőrizte.²³ A bártfai orgonista, Zacharias Zarewutius három Magnificat-kompozíciója és hat motettája az itáliai Giovanni Gabrieli többkórusos technikáját követi. A műveket Murányi Róbert Árpád adta ki ugyancsak a *Musicalia Danubiana* sorozatban.²⁴

Az élő zenei gyakorlatra utal, hogy a zeneszerzők a mindennapi praxis követelményeit szem előtt tartva, az előadók számát és képességeit figyelembe véve átalakították, többnyire egyszerűsítették az importált művek zenei anyagát. Ezt példázza az erdélyi ferences szerzetes, Kájoni János működése is. Kájoni felvidéki tanulmányai révén nemcsak a magyarországi, hanem az európai zenére is kitekintéssel rendelkezett, és széles körű műveltséggel, stílusismerettel látott hozzá a különböző rendeltetésű egyházi énekeskönyvek összeállításához, lejegyzéséhez vagy kiadásához, új művek komponálásához. Egyik gyűjteményét, az *Organo Missalét* Richter Pál adta közre,²⁵ a másik, az ún. *Kájoni kódex*, román–magyar együttműködéssel, Saviana Diamandi és Papp Ágnes kiadásában jelent meg a *Musicalia Danubiana* sorozatban.²⁶ A kódex egyházi darabjai szintén sokféle stílust képviselnek; megtalálható benne az itáliai monódia, a többkórusos technika, a német motetta (többek között Viadana, Grandi, Banchieri, Hassler, H. Praetorius, Schütz művei), barokk egyházi énekek, a ferences rend számára készült egyszerű *Patrem*-tételek. A világi darabokat a különböző nemzetiségű népi és nemesi táncok, valamint az egyházi énekekkel is kapcsolatban álló világi szövegű dallamok, szinfóniák, canzonák, fúgák és fantáziák képviselik.

22 Uő: „A Brassói Graduale többszólamú függeléke”. In: Berlász Melinda és Domokos Mária (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1980*. Budapest: MTA ZTI, 1980, 223–245.; uő: „Vokális és instrumentális művek egy marosvásárhelyi kolligátumban”. In: Berlász Melinda és Domokos Mária (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1981*, Budapest: MTA ZTI, 1981, 17–32.

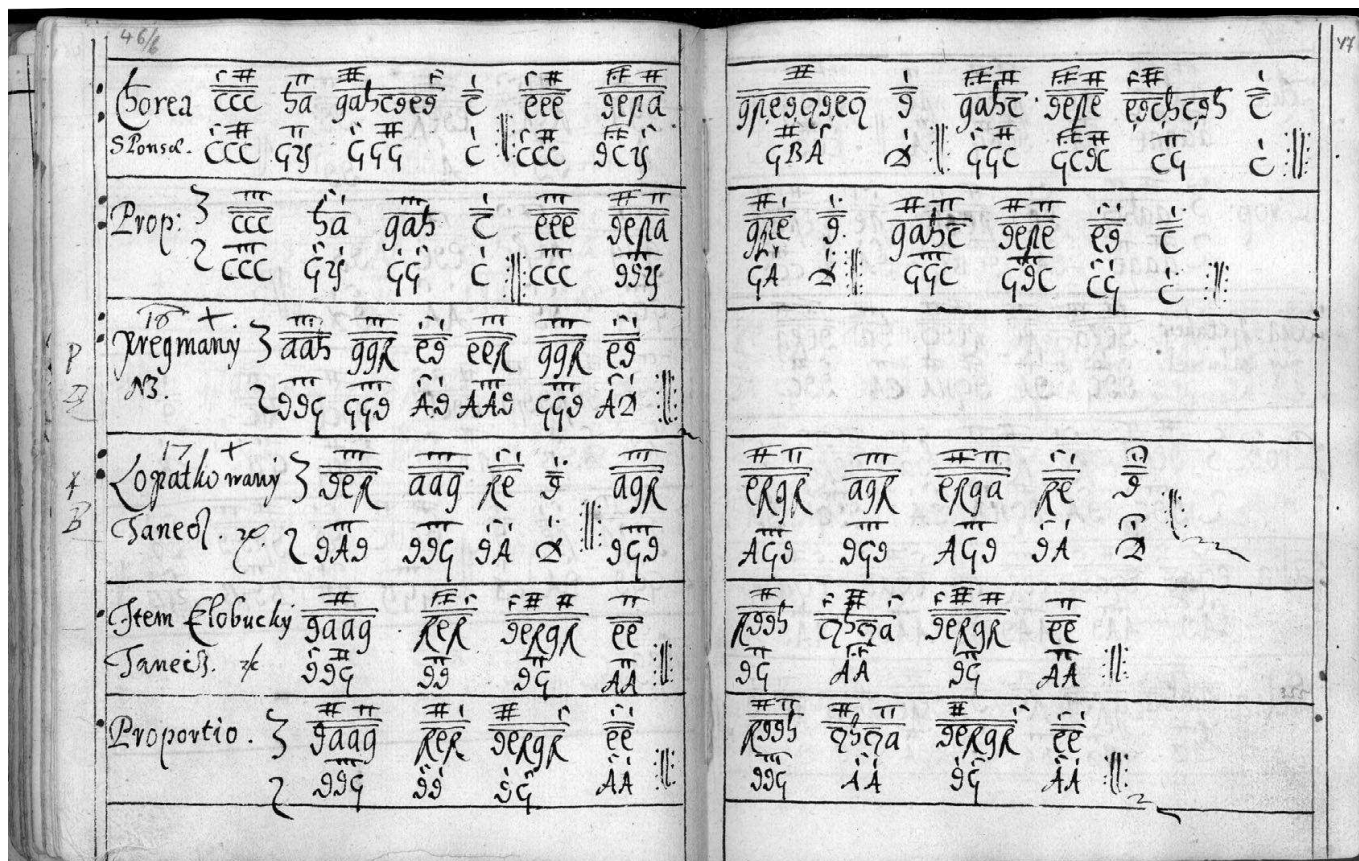
23 A *Bártfai Gyűjtemény* kéziratot és nyomtatott műveinek katalógusát lásd Róbert Árpád Murányi: *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)*. [Bonn]: Gudrun Schröder Verlag, [1991] (Deutsche Musik im Osten, 2.).

24 Zacharias Zarewutius (1605?–1667): *Magnificats and Motets*. Közr. Murányi Róbert Árpád, bev. Ferenczi Ilona és Murányi Róbert Árpád. Budapest: MTA ZTI, 1987 /*Musicalia Danubiana*, 8./.

25 *Organo Missale Fratris Patris Joannis Kaioni Ordinis Minorum Organistae et Organifabri Guardiani Conventus Mikhaziensis Anno 1667*. Közr. Richter Pál, Csíkszereda: Státus Könyvkiadó [2005] (Csíksomlyói Ferences Kolostor Kincsei, 3.).

26 *Codex Caioni saeculi XVII (facsimile)*. Közr. Saviana Diamandi, bevezető tanulmányok Saviana Diamandi és Papp Ágnes. București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România – MTA ZTI, 1993. (*Musicalia Danubiana* 14/a.); *Codex Caioni saeculi XVII (transcriptiones)*. Közr. Saviana Diamandi és Papp Ágnes. Budapest: Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România – MTA ZTI, 1994. (*Musicalia Danubiana* 14/b I, II.)

Ugyancsak nemzetközi együttműködésben, a pozsonyi Hulkó Mártával készült a másik vegyes gyűjtemény, a *Vietoris tabulatúrás könyv* közreadása,²⁷ amelynek második kiadását tervezzük most a *Musicalia Danubiana* sorozatban.²⁸ A szérelyebb tartalmú soproni *Starck virginálkönyvet* a lejegyző, Johann Wohlmuth egyetlen fennmaradt kompozíciójával együtt néhány évvel ezelőtt jelentettük meg.²⁹

4. faksimile. *Vietoris tabulatúrás könyv*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, K 88

Végül egy másik soproni vonatkozású zenésszel-zeneszerzővel kapcsolatban említenünk kell egy külön zenei műfajt, az alkalmi kompozíciókat. Amikor Andreas Rauch 1628-ban Sopronban letelepedett, magával hozta az előző évben Nürnbergben kiadott *Musicalisches Stambbüchlein* kötetet, az alkalmi zenék különleges

27 *Tabulatura Vietoris saeculi XVII.* Közr. Ferenczi Ilona és Marta Hulková. Bratislava: Opus, 1986 (*Musicalia Danubiana*, 5.). A bevezető tanulmány külön megjelent: *Studia Musicologica*, XXIX. (1987), 107–136. – A tabulatúrás könyv néptáncaihoz lásd a 4. faksimilét.

28 Az első kiadás óta megjelent legfontosabb tanulmányom: Ferenczi Ilona: „Die Umformung der slowakischen Kirchenlieder im Laufe der Arbeiten am *Tabulaturbuch Vietoris*”. In: Marta Hulková (szerk.): *Musicalia Istropolitana X–XI*. Bratislava 2011–2012. [Bratislava:] Univerzita Komenského, Filozofická fakulta Katedra hudobnej vedy, [2013], 415–424.

29 *Starck Virginal Book* (1689) Compiled by Johann Wohlmuth; *Johann Wohlmuth: Miserere* (1696). Budapest: MTA ZTI, 2008 (*Musicalia Danubiana*, 22.). – A *Miserere* kompozíció Organo szolamát lásd az 5. faksimilén a 392. oldalon.

5. faksimile. Johann Wohlmuth: Miserere, Organo szólam.
Soproni Evangélikus Levéltár, M 027

gyűjteményét, amelynek darabjait pártfogói, barátai, a helyi (Bécs környéki) előkelőségek, polgárok és rokonok esküvőjére, születésnapjára, vagy hálája kifejezéséként komponált.³⁰ A soproni városi tanácsnak ajánlott műveinek többsége elveszett, ismerjük viszont a soproni országgyűlés megnyitására készült *Concentus votivus* című ünnepi zenéjét.³¹ Magyarországon elsősorban a Felvidékről maradtak fenn köszöntők, ünnepi zenék, amelyekről három rövid dolgozat számol be.³² Ezek az alkalmi kompozíciók szerény technikai követelményekkel megírt, basso

30 Modern kiadását lásd Andreas Rauch: *Musicalisches Stambbüchlein* (1627). Közr. Sas Ágnes és Jancsovics Antal, bev. Bárdos Kornél, Ferenczi Ilona, Mollay Károly. Budapest: MTA ZTI, 1983 (*Musicalia Danubiana*, 2.).

31 Az 1634. december 18-án előadott mű egyetlen fennmaradt példányáról lásd RISM R 340. Andreas Rauch két újévi köszöntőjét regisztrálja RISM R 344, 345.

32 Ferenczi Ilona: „'Plausus poli et soli' – Magyarországi zenés születésnap-i köszöntő”. *Magyar Zene*, 21. (1980)/3., 313–318.; úő: „Ünnepi köszöntő zenék a 17. századból”. *Magyar Zene*, 31. (1990)/2., 117–129.; úő: „Threnodia. Párbeszédés siratóénekek egy soproni lelkész halálára Heinrich Schütz korából”. In: Papp Márta (szerk.): *Zenetudományi Tanulmányok Kroó György tiszteletére*. Budapest: Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság, 1996, 19–25.

continuóval ellátott kora barokk énekek, többszólamú vokális darabok, olyanok, amelyek majd 1711-ben Esterházy *Harmonia caelestis* gyűjteményében is megjelennek.³³

Mivel a 16–17. század zeneéletéről legbőszesebben a leltárak és katalógusok, vagyis a másodlagos zenei források tanúskodnak, kutatásunkba ezeket is be kellett vonnunk.³⁴ Az effajta, zenére vonatkozó emlékek elsősorban felvidéki és erdélyi városok evangélikus és katolikus templomainak, kolostorainak könyvtárában maradtak fenn. A főként gazdasági célból, új személy, orgonista, kántor hivatalba állásakor vagy a hivatal átadásakor készült leltárak és katalógusok kéziratos és nyomtatott zeneművek (több ezer mű!) címét őrizték meg, azokét is, amelyek azóta megsemmisültek, eltűntek, vagy máshová kerültek. Az effajta másodlagos zenei források fontosságát felismerve készítettünk tanulmányt egy soproni leltárról,³⁵ amelynek címe egyben a leltárban fellelhető művekre utal.³⁶

A 17. század óta eltelt évszázadok alatt a zenei emlékek, kották, hangszerek, feljegyzések, vagyis az elsődleges és másodlagos zenei források nagy része elpusztult vagy elkallódott. A megmaradt források többsége a mai Magyarország határain túl keletkezett vagy maradt fenn, ami évtizedeken keresztül nehezítette a tanulmányozást. Így ezeknek, illetve a későbbi századoknak a kutatásánál is, bár a nagy Magyarország területében gondolkodtunk, de általában az időközben lecsökkent terület hivatalos anyanyelvét – és természetesen a latin nyelvet – vettük figyelembe, és elhanyagoltuk az akkoriban hozzánk tartozó nemezetektől fennmaradt forrásokat. A teljes forrásanyag feltárásával és értékelésével kívánatos volna, hogy nemzetközi összefogással közös közép-európai zenetörténeti munka készüljön.³⁷

33 Modern kiadását lásd Pál Esterházy: *Harmonia Caelestis*. Közr. Sas Ágnes, a latin szöveget gondozta Déri Balázs, Budapest: MTA ZTI, 2001 (Musicalia Danubiana, 10.).

34 A felvidéki katalógusokat szlovák kollégáink dolgozták fel, lásd Jana Kalinayová und Autorenkollektiv: *Musikinventare und das Repertoire der mehrstimmigen Musik in der Slowakei im 16. und 17. Jahrhundert*. Bratislava: Slowakisches Nationalmuseum Musikmuseum, 1995.

35 A soproni inventárium 1629-ből maradt ránk, abból az évből, amikor Valentin Wigeleb kántor hagyatékáról készítettek bírósági leltárt, amely az azóta nyoma veszett kottaanyag kötetének címét tartalmazza. (Wigeleb 1621-től 1629-ig töltötte be a soproni kántori állást.) Az 1629. szeptember 11-én készített inventárium lelőhelye: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, jelzete: 1015/a 2 (Szent György számadások 1629/31. évi Gerichtsbuch), 69/b, 70b–71/b. Közli Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, 45–48. – Bárdos Kornél Sopron monográfiáját készítve, levéltári kutatásai közben további adatokat talált a város és az egyház számára vásárolt művekről, a jegyzőkönyvben említett köszöntő zenékről, a számadáskönyvekben feljegyzett vásárlási és kötésjavítási bizonylatokról, a kiadókkal folytatott kottaelszámolásról.

36 Ferenczi Ilona: „Muzsikáló tömjénező és az adriai szirének. Motetták, madrigálok, zsoltárok és canzonetták egy soproni kántor kottatárából (a 17. század első negyede)”. *Magyar Egyházzene*, XI. (2003/2004), 407–416. A cím Andreas Rauch és Sisto Visconte egy-egy művét idézi: *Thymiaterium musicale, Das ist: Musicalisches Rauchfäßlein...*, valamint *Le sirene adriatiche...*

37 Ezzel a problémakörrel foglalkozik mind ez ideig három fórumon is megjelent cikk: Ferenczi Ilona: „Kicsoda hengeríti el nekünk a követ?’ – Ami egy huszonöt évvel ezelőtti előadásból kimaradt”. *Magyar Zene*, 47. (2009)/1., 55–60.; „Kicsoda hengeríti el nekünk a követ?’ Ami egy huszonöt évvel ezelőtti előadásból kimaradt. – Gondok a negyedszázados szlovák-magyar zenei együttműködésben”. *Magyar Sion*, Új folyam 4. (XLVI), Esztergom–Pozsony (Bratislava) 2010, 243–248.; „Wer wälzet uns den Stein?’ Problémy slovensko-mad’arskej spolupráce v oblasti hudobnohistorického výskumu”. *Slovenská hudba*, 39. (2013), 317–322.

ABSTRACT

ILONA FERENCZI

FROM BRASSÓ TO EPERJES¹, FROM PATAK TO SOPRON

A Sketching Survey of the Research Work Done by the Institute for Musicology over the Past Forty Years into the Homophonic and Polyphonic Vocal and Instrumental Music of the 16th and 17th Centuries

The first and second volumes of the series *Magyarország zenetörténete* (History of Music in Hungary) were published in 1988 and 1990. Editing both volumes required extensive work involving the exploration of sources and their assortment. Much of the work needed for the second volume containing the music of the 16th and 17th centuries remained yet to be done when the volume appeared. This brief survey describes the work done since. – In Hungary one of the achievements of the reformation was the appearance of congregational hymn books in Hungarian, followed by songbooks containing secular songs, epic songs and love songs. The Hungarian hymns and secular songs of the 16th century were published in 1958 by Kálmán Csomasz Tóth, since when an important source, the Gál Huszár songbook (1560) has been found, on the basis of which a new augmented edition is being prepared taking its song repertoire into account. The liturgical items translated from the Latin Gregorian chant and used by the protestants survive in graduals and gradual-like songbooks. At the centre of research stands also the compilation of the graduals, further the musical and linguistic presentation. One of the graduals, the *Eperjes gradual*, has been notated in it, alongside items of chant in Hungarian and congregational hymns, also German cantos, Geneva psalms, passions in four vocal parts and new compositions from Hungary with Hungarian texts. This gradual and its rich contents was published as part of the series *Musicalia Danubiana* in 1982. Prepared for this series were the polyphonic pieces in the *Anna Hannsen Schuman codex* from Pozsony, Bratislava (before 1571), and also the magnificats and motets of the Hungarian composer Zacharias Zarewutius (1605?–1667) who carried on the tradition of Italian vocal polyphony. Also included were the sacred and secular compositions from the mixed collections from the 17th century, the *Codex Caioni*, the *Vietoris tablature book* and the *Starck virginal book*. Finally, research has extended to occasional compositions and the examination and assessment of estates archive material preserving the titles of musical works, and inventories containing a stock of musical instruments.

Ilona Ferenczi, researcher of the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, former lecturer at the F. Liszt University of Music in Budapest (the history of Hungarian music, paleography, the connections between folk and art music). Her main field of research is centred on Hungarian music of the 16th and 17th centuries, both vocal and instrumental. She has published sources in the series *Musicalia Danubiana* and studies in *Magyar Zene*, *Studia Musicologica*, *Slovenska hudba*, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* and in several miscellanies.

---

¹ Both are towns in the former Hungary: Brassó – now Braşov, Romania, Eperjes – now Prešov, Slovakia; Patak is the historical and shortened name of the Hungarian town Sárospatak.